

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.22>

УДК: 378.147:78

Теплова О. Ю.¹, Кулик Д. О.², Мацюк О. М.³

Педагогічні основи розвитку креативності молодших школярів у хореографічному ансамблі

Стаття розкриває особливості педагогічного впливу на розвиток креативності молодших школярів у процесі хореографічної підготовки в дитячому ансамблі. На основі психолого-педагогічних та мистецтвознавчих джерел розглянуто й теоретично обґрунтовано основні педагогічні умови практичної роботи вчителя хореографічного мистецтва, спрямовані на застосування ефективних методик розвитку креативності молодших школярів. Проаналізовано відповідність визначених педагогічних умов розвитку креативності учнів методами заохочення, усвідомлення власних дій, результатів творчості, самооцінки, прагнення самовдосконалення. Передбачено навчальну продуктивність методичної роботи вчителя-хореографа щодо виховання креативно розвинутої учнівської молоді.

Ключові слова: педагогічні умови, розвиток креативності, творчість, хореографічна підготовка.

Вступ. У сучасній Україні велике значення має відродження національної культури. Хореографічне мистецтво є одним з наймогутніших засобів виховання школярів, який надає естетичного забарвлення духовному життю особистості. Готовність до здійснення керівництва таким видом мистецької творчості учнів передбачає застосування інноваційних методів навчання в процесі формування відповідних спеціальних знань, умінь і навичок молодших школярів у їхній позашкільній мистецькій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми розвитку творчого мислення та креативності дітей молодшого шкільного віку приділяли увагу відомі вітчизняні психологи та педагоги (В. Антонішева, О. Антонова, М. Бабій, Д. Богоявленська, П. Гальперіна, Л. Данилова, В. Дружинін, З. Калмикова, А. Пономарьова, В. Тютюнник, Г. Янківська та ін.); зарубіжні науковці (М. Воллах, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг, Е. Торренс, Л. Термен. Серед досліджень слід виділити фундаментальні роботи Д. Богоявленської (концепція обдарованості, метод «Креативного поля»), В. Дружиніна (психологія загальних здібностей і креативності), Н. Лейтеса (вікова обдарованість школярів). Психолого-педагогічна практика використовує тести креативності Е. Торренса. Пошук нових підходів до проблеми народжує різні адаптовані й авторські методики В. Дружиніна, О. Дьяченко, Є. Єрмакова, А. Кирилова, С. Чурбанова та ін.

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування педагогічних умов розвитку креативності молодших школярів у хореографічному ансамблі. Адже постановка проблем, пов'язаних з розвитком креативності школярів є актуальною складовою сучасної педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Природа творчої активності дитини має відмінну від дорослих природу. Для дитини є головним процес творчості, в якому

¹ Теплова Олена Юріївна, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-8763-891X>

² Кулик Денис Олексійович, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-5407-445X>

³ Мацюк Олександр Максимович, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-3403-6234>

вона переживає радість пізнання і відкриття. Можливо тому більшість дітей не прагне вдосконалювати продукти своєї творчості, як це роблять дорослі. Творча діяльність дитини проявляється у нових властивостях, які з'являються в її пізнавальних процесах, у сфері почуттів, вольовій спрямованості. Саме у творчості розвивається активність і самостійність мислення особистості дитини. У дослідженнях процесу творчості молодших школярів виокремлюють два прерогативних аспекти: операційний і мотиваційний. Дослідження операційного аспекту показали, що структуру творчості становлять спеціальні здібності, особливості пізнавальних процесів дітей, емоційно-вольові риси, знання, вміння та навички.

Мотиваційний аспект є могутньою динамічною силою, що спонукає особистість дитини до творчості. У дітей мотиваційний аспект проявляється у вигляді нахилів, інтересів, переживань радості й задоволення від власних результатів того, що зробив, міркуванні прерогатив, потреб у самовираженні, самоствердженні [7, с.12]. Найбільш сталим мотивом творчості є інтерес до процесу творчої діяльності.

Творча діяльність дитини пов'язана з тим особливим типом мислення, яке вважається конструктивним. Творче мислення характеризується чутливістю до нового, проблемного. Розвиток усіх здібностей дитини передбачає її самостійність у власному світосприйнятті. Дорослі тільки допомагають дитині творити. Процес творчості може починатися із наслідування. У дітей це не є копіюванням, а скоріше орієнтацією на певний зразок. Педагогічний досвід роботи над розвитком творчого потенціалу особистості свідчить про те, що дітей, не здібних до творчості, не буває. Щоб розвинути таку здатність, необхідно вчити їх творити [3, с.21].

Процес виявлення художніх схильностей учнів має супроводжуватись обміном інформацією між дітьми про власні індивідуальні уподобання. Розкриття прояву творчих здібностей дітей передбачає створення у навчальному колективі умов, які б сприяли різнобічному розвитку їх в учнів. Але це не означає, що у кожного учня вони будуть однаково високо розвинуті до всіх видів діяльності й всіх навчальних предметів. З іншого боку, орієнтація лише на специфіку індивідуальності дитини заважатиме загальному розвитку особистості, що в свою чергу гальмуватиме розвиток індивідуально притаманних учневі здібностей, тобто в даному випадку йдеться про високий рівень розвитку індивідуальних здібностей і про достатній рівень розвитку всіх інших.

Мистецька культура, як важлива складова духовної культури особистості, передбачає індивідуальний соціально-художній досвід у системі суміжних мистецтв. Мета художнього виховання школярів у їхній мистецькій діяльності – це формування в учнів креативного мислення, як невід'ємної частини художньо-естетичної культури особистості. Навчально-виховна мета залучення молодших школярів до хореографічної діяльності – це розвиток їхнього креативного мислення, створення нестандартних ситуацій для більш ефективної реалізації власних художньо-естетичних потреб.

Властивості та якості особистості молодшого школяра є вагомою основою актуальності та результативності процесу залучення дітей до художніх цінностей у сфері мистецтва зокрема хореографічного. Серед основних педагогічних умов для здійснення зазначеного процесу можна назвати такі: інтеграція мистецьких знань, організація навчально-виховного процесу з використанням аксіологічного та

особистісно-орієнтованого підходу, стимулювання потреби в творчому самовираженні у різних видах хореографічної діяльності.

Хореографічне мистецтво є одним із найдоступніших і найпопулярніших видів художньої діяльності, а дитячий хореографічний колектив – ще й чудовий вихователь. У процесі хореографічного навчання в колективі необхідно виховувати вміння чути самого себе, своїх товаришів, музичний супровід, відчувати характерні особливості певного твору. Повноцінна музично-хореографічна композиція відбувається у процесі розвитку музично-художнього сприймання, виховання й розвитку креативності виконавця. Мистецькі програми націлюють педагогів на те, щоб основна робота з розвитку креативності учнів проводилася саме у молодших класах, а в наступних поступово збільшувалось навантаження у сфері креативно-мисленнєвої діяльності школярів.

Нагальною постає проблема поєднання зацікавленості виконанням музично-хореографічної композиції зі сталими традиціями суто технічного забезпечення виконавських прийомів. Проблема набуває більшої гостроти і актуальності тому, що деякі вчителі практично викреслили з процесу навчання індивідуально-творчу роботу над звільненням художнього креативного мислення учня, посилаючись на великий обсяг навчального матеріалу і брак часу на індивідуальних і колективних репетиціях.

Деякі вчителі некоректно планують заняття, надмірно перевантажуючи учнів поясненнями технічних прийомів, залишають без уваги доопрацювання музично-художнього хореографічного матеріалу, намагаючись донести до учнів зміст заняття за рахунок втрати якості художнього виконання. Робота над новими, більш складними композиціями, вимагає більше навчального часу й призводить до нівелювання роботи над художніми задачами танцю. Коли, при розучуванні рухів, ставлять завдання виконувати вправи природньою технікою, легко, без напруження – це ще не забезпечує високого художнього рівня музично-хореографічного виховання загалом: пізнання світу й самого себе, засвоєння ціннісних ставлень через художньо-образне осягнення дійсності. Коли ж робота над композицією тісно пов'язана з вираженням особистого ставлення до того, що виконується, це сприятиме розвитку креативного мислення учнів, вихованню їхнього духовно-творчого потенціалу, формуванню художньої культури молодших школярів.

Природа творчої активності дитини має відмінну від дорослих природу. Для дитини головним є безпосередньо процес творчості, в якому вона переживає радість пізнання і відкриття. Можливо тому більшість дітей не прагне вдосконалювати продукти своєї творчості, як це роблять дорослі. Творча діяльність дитини проявляється у нових властивостях, які з'являються в її пізнавальних процесах, у сфері почуттів, вольовій спрямованості [8, с. 112].

Саме творча самореалізація дитини виступає ґрунтовною платформою розвитку креативного мислення учнів. У творчості розвивається активність і самостійність мислення особистості дитини. У дослідженнях процесу творчості молодших школярів виокремлюють два прерогативних аспекти: операційний і мотиваційний. Дослідження операційного аспекту показали, що структуру творчості становлять спеціальні здібності, особливості пізнавальних процесів дітей, емоційно-вольові риси, знання, вміння та навички.

Мотиваційний аспект є могутньою динамічною силою, що спонукає особистість дитини до творчості. У дітей мотиваційний аспект проявляється у вигляді нахилів, інтересів, переживань радості й задоволення від власних

результатів того, що зробив, міркуванні прерогатив, потреб у самовираженні, самоствердженні. Найбільш сталим мотивом творчості є інтерес до процесу творчої діяльності [9, с. 523].

Творча діяльність дитини пов'язана з тим особливим типом мислення, яке визначається, як конструктивне. Воно характеризується чутливістю до всього нового, проблемного.

Розвиток усіх здібностей дитини передбачає її самостійність у власному світосприйнятті. Дорослі тільки допомагають творити дитині. Процес творчості може починатися із наслідування. У дітей це не є копіюванням, а, скоріше, орієнтацією на певний зразок. Педагогічний досвід роботи над розвитком творчого потенціалу особистості свідчить про те, що дітей, не здібних до творчості, не буває. Щоб розвинути таку здатність, необхідно вчити їх творити [5, с.26].

Учитель сучасного навчального закладу повинен знати головні методологічні положення, які відображають природу творчих здібностей дитини, механізми їх функціонування, прояву. Процес виявлення мистецьких схильностей учнів має супроводжуватись обміном інформацією між дітьми про власні індивідуальні уподобання. Різноманіття прояву творчих здібностей дітей передбачає створення у навчальному закладі умов, які б сприяли різнобічному розвитку їх в учнів. Однак це не означає, що в кожного учня вони будуть однаково високо розвинуті до всіх видів діяльності, всіх навчальних предметів. З іншого боку, орієнтація лише на специфіку індивідуальності дитини заважатиме загальному розвитку особистості, що в свою чергу гальмуватиме розвиток індивідуально притаманних учневі здібностей, тобто, в даному випадку йдеться про високий рівень розвитку індивідуальних здібностей і про достатній рівень розвитку всіх інших.

Отже, розвиток творчих здібностей молодших школярів виступає педагогічною платформою в процесі розвитку креативності учнів. Розвиваючи креативні здібності учнів, необхідно брати до уваги важливе методологічне положення про взаємодію схильностей та здібностей. Процес виявлення схильностей учнів має супроводжуватись обміном інформацією між дітьми про власні індивідуальні уподобання, зокрема мистецькі.

Ефективність розвитку креативності молодших школярів значною мірою визначається педагогічними умовами. Ми розуміємо під педагогічними такі умови, які спеціально створюються для забезпечення продуктивності навчання хореографічному мистецтву та отримання адекватного поставленій меті результату, тобто педагогічні умови, які сприятимуть розвитку креативності молодших школярів. Аналіз педагогічної практики показав, що для їх створення потрібна цілеспрямована робота всього педагогічного колективу дитячих закладів, зокрема, кожного викладача.

Сучасний підхід до розвитку креативності школярів розглядає не тільки розвиток творчих здібностей, а й формування мотиваційної сфери особистості. [9, с.524].В основу створення комплексу педагогічних умов процесу розвитку креативності молодших школярів нами покладено розвиток творчої мотивації. Отже, для зростання рівня креативності молодших школярів в період хореографічної підготовки потрібно посилити їхню творчу мотивацію.

Під мотивацією ми розуміємо сукупність факторів і процесів, які забезпечують виникнення на рівні психічного відображення спонукань до життєво необхідних цілей, які спрямовують поведінку на задоволення потреб. Мотивація посідає провідне місце в психоорганізації особистості і є поняттям, яке

використовується для пояснення рушійних сил і спрямованості діяльності особистості. Шляхи формування творчої мотивації учнів полягають у сприянні перетворенню наявних спонукань особистості дитини (імпульсивних, нестійких; тих, що визначаються тільки зовнішніми стимулами; неусвідомлених) на зрілу мотиваційну сферу [7, с.13].

Сутність застосування творчого методу в хореографічному ансамблі полягає в тому, що школярам надається можливість самостійно розв'язувати технічні і творчі завдання, при цьому з максимальною повнотою виявляти творчу ініціативу. Щоб не заважати проявленню творчих здібностей, а, навпаки, стимулювати їх розвиток, викладачі мають дотримуватись, на думку психологів, наступних принципів. Уважно відноситись до всіх проявів творчої активності дитини. Створити для творчих дітей сприятливу атмосферу, яка б сприяла розвитку їх здібностей. Для цього викладач повинен дозволяти дітям висловлювати свої ідеї, знаходити для цього час, уважно слухати дитини. Необхідно бачити потенціальні творчі здібності в кожному учневі. Викладачі повинні бачити творчі проявлення учнів саме у їхній позашкільній, а саме, хореографічній, діяльності. Для цього необхідно заохочувати учнів до різноманітних видів художньої діяльності, зокрема в хореографічному ансамблі.

Виховання високої самооцінки в дітей, яка б стимулювала їх до активності. При цьому оцінка творчих досягнень учнів не повинна даватися з певних загальних позицій: викладач повинен особливо відмічати індивідуальні, зокрема особливі, креативні досягнення учнів, щоб дитина відчула радість від якісного результату продукту власної творчості. Щоб розвивати креативні здібності учнів, викладач сам повинен мати розвинене креативне мислення, повинен прагнути доводити свою роботу до рівня дослідницьких пошуків, увага яких спрямована на вивчення об'єкта своєї діяльності, тобто на учнів, на пошук найбільш оптимальних і завжди нових шляхів до розвитку творчих потенціалів школярів, створювати нові креативні форми й умови роботи з дітьми для досягнення більш ефективного навчально - виховного результату [4].

Організація інтегрованого навчання (розширення кола навчальних дисциплін, безпосередньо пов'язаних з творчістю – музика, література, образотворче мистецтво), розширення міждисциплінарних зв'язків, уведення в програми з окремих хореографічних дисциплін своєрідних «творчих завдань» – ефективно сприяє посиленню мотиваційного фактору навчання.

Для стимулювання творчої мотивації молодших школярів в хореографічному гуртку необхідно оволодіти системою дидактичних методів і засобів, що мають на меті забезпечення привабливого характеру творчої діяльності. Перш за все, це формування позитивного ставлення до виступів перед публікою, потреби у виконавській діяльності, психологічної готовності і задоволення від неї. Виконавська діяльність є більш успішною за наявності пізнавального інтересу до музичного виконавства.

У цьому сенсі великі можливості містить специфічний музично-хореографічний репертуар, у якому закладена одна із потенційних можливостей розвитку пізнавального інтересу. Необхідно включати школярів у систематичну художньо-сценічну діяльність, забезпечити особистісно зорієнтований підхід до кожного школяра у його творчій діяльності, готовність підтримати усі виявлення його індивідуальної творчості. Таким чином, однією з важливих педагогічних умов розвитку креативності молодших школярів на заняттях у хореографічному ансамблі

є розвиток творчої мотивації учнів.

Дуже важливо активізувати самостійність школярів, їхнє уміння і бажання працювати без контролюючого нагляду педагога. Дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів показують, що творча діяльність може виникати тільки там, де є самостійний пошук виходу із проблемної ситуації. Тільки такий шлях веде до справжнього розвитку мислення і призводить до формування розумових здібностей людини, яка може не тільки діяти за готовими шаблонами, а й активно шукати і знаходити нове.

Педагоги і психологи надають великого значення активному характеру учіння, який змінює освітній і виховний рівні учня не тільки під впливом зовнішніх умов, а й внаслідок його власних мотивованих дій. Отже, вбачаючи в активній самостійній діяльності учнів в хореографічному ансамблі значні можливості для розвитку креативності, визначаємо, що наступна педагогічна умова – активізація самостійної творчо-пошукової діяльності молодших школярів.

Для успішного розвитку креативності необхідний певний рівень підтримки здібностей учня. Передумовою ефективного результату розвитку креативності молодших школярів мають стати якості викладача, такі, як ерудиція, контактність, мовна й особиста емоційність, здатність бути цікавим співрозмовником, володіння майстерністю. Урок покликаний забезпечити дидактичні, виховні, інформаційні завдання; орієнтувати на творче застосування вже набутих навичок і умінь розвитку ініціативно-творчого типу особистості молодшого школяра. Професійний показ викладача може змотивувати учня. Тому викладач повинен постійно тримати «високу планку» свого виконавського рівня. Особливо ефективним є показ вчителя в період оволодіння новими виконавськими труднощами (танцювальні біги, доріжки, вихилясники, колупаночки, голубці, креативні присядки та переверти.), які раніше не зустрічались. Уміння викладача переконати не тільки словом, а й показом є важливою складовою процесу розвитку креативності молодших школярів.

Зразком креативної поведінки може виступати не тільки викладач. Адже знання виявляються міцнішими, коли предмет навчальної діяльності є засобом спілкування. Таким співвідношенням діяльності й спілкування відрізняються всі групи хореографічного ансамблю. Колектив танцюристів складають школярі різних вікових категорій, що дозволяє старшим дітям відчувати свою значущість, а молодшим школярам побачити перспективи свого розвитку й зразки креативної поведінки.

Визначаємо наступну педагогічну умову розвитку креативності молодших школярів у хореографічному ансамблі: забезпечення зразків креативної поведінки учня.

Проблемність є поштовхом до розгортання креативного процесу. Невизначеність у постановці завдання виводить розв'язання проблемної ситуації на креативний рівень. Учня необхідно налаштовувати на те, що його власна ініціатива не може бути покарана, тому що це вбиває творчі наміри і прагнення, пригноблює творчі можливості. Без підтримки надії на успіх, діяльність школяра спрямовується на уникнення невдач, конфліктів, ризику, при цьому творчі процеси блокуються, не розвиваються. Як має підтримати ініціативу учня викладач-хореограф? Педагогу не варто категорично негативно оцінювати те, що учень робить самостійно, дії, де він виявляє ініціативу. Доброзначливе ставлення вчителя забезпечує психологічний захист учня, ситуативна проблемність є поштовхом для розгортання креативного процесу, і викладач – хореограф повинен частіше створювати проблемні ситуації під

час занять.

Необхідно зазначити, що проблемними вважаються тільки ті завдання, розв'язання яких передбачає хоча й керований викладачем, але самостійний пошук невідомих шляхів, закономірностей, способу дій. Це стосується усіх видів художньої та технічної сценічної роботи в хореографічному ансамблі. Викладач може запропонувати учневі декілька варіантів рухів для художньої інтерпретації сценічного образу (у запису або краще виконати самому), але не нав'язує ніякий. Створюється ситуація невизначеності: які краще виконати рухи для сценічної виразності. Невизначеність у постановці завдання, як відомо, виводить розв'язання на креативний рівень. Школяр починає самостійно обирати найкращі засоби для втілення сценічного образу, і досить часто це буває не копіювання якогось із варіантів, запропонованих йому, а власне, оригінальне бачення.

Отже, важливою педагогічною умовою розвитку креативності молодших школярів у хореографічному ансамблі є творчо підтримуюча атмосфера занять у ансамблі.

У **висновках** доцільно зазначити, що розвиток креативності молодших школярів буде результативним за дотримання наступних педагогічних умов: розвитку творчої мотивації дитини; забезпечення зразків креативної поведінки школяра; створення творчо підтримуючої учня атмосфери занять. Провідною умовою розвитку креативності молодших школярів у хореографічному ансамблі можна вважати виховання творчої мотивації особистості учнів.

Література:

1. Антонішева В.Л. Визначення сутності поняття креативності в психолого-педагогічній науці. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. Праць, 2010. Вип. 14, книга II. С. 11–18.
2. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид.во ім. І. Франка, 2012. С.14–41.
3. Бабій М.Ф. Розвиток та прояви творчості у сучасній школі. Практична психологія та соціальна робота. 2011. №11. С. 20–26.
4. Беженар А., Янківська Г. Розвиток креативності, як спосіб формування компетентної особистості в загальній середній та професійній освіті. Електронне наукове фахове видання «Народна освіта», 2019. URL: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/997>
5. Бех І. Традиційні й сучасні цілі навчально-виховного процесу / Педагогіка толерантності. 2003 №1. С.26-29.
6. Веселовська Г. Танц-театр у мистецькому просторі сучасної України. Часопис Національної муз. Акад. України ім. П.І.Чайковського. 2010. №2 (7). С.101-107.
7. Грабовська Т., Киричук О. Формування позитивної мотивації діяльності особистості / Рідна шк. 2002. №4. С.12-14.
8. Теплова О. Педагогічні орієнтири формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до творчої самореалізації. Професійна освіта: проблеми і перспективи. К.:ІПТО НАПН України, 2016. Випуск 11. С.112.
9. Фрицюк В. Творча мотивація як умова формування креативності особистості / VII Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті» (3-10 червня 2011 р., Варна, Болгарія): Матеріали. У 3-х томах. Том III. Упорядники: Хохлова Т.С., Хохлов В.О., Ступак Ю.О. Дніпропетровськ/ Варна, 2011. С.523-526.

TEPLOVA OLENA, KULYK DENYS, MATSIUK OLEKSANDR.

Pedagogical foundations of creativity development of younger schoolchildren in a choreographic ensemble.

The article describes the practice of developing the creativity of junior pupils in the process of choreographic training in children's artistic out-of-school establishments. On the basis of psychological-

pedagogical and art-study sources, the basic necessary pedagogical conditions of practical work of the teacher of choreographic art are considered and theoretically substantiated, aimed at applying effective methods of developing the creativity of elementary school students. The correspondence of certain pedagogical conditions of pupils' creativity development with methods of encouragement, awareness of own actions, results of creativity, self-esteem, aspiration for self-perfection is analyzed. The educational productivity of the methodical work of the teacher-choreographer on the education of creative young students is envisaged.

Keywords: pedagogical conditions, development of creativity, creativity, choreographic training.

References:

1. Antonisheva V.L. Definition of the essence of the concept of creativity in psychological and pedagogical science. Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: collection. of science Works, 2010. Issue 14, book II. P. 11–18.
2. Antonova O.E. The essence of the concept of creativity: problems and searches. Theoretical and applied aspects of the development of creative education in higher education: [monograph] / edited by O.A. Dubasenyuk Zhytomyr: Publisher named after I. Franka, 2012. P.14–41.
3. Babii M.F. Development and manifestations of creativity in a modern school. Practical Psychology and Social Work. 2011. No. 11. P. 20–26.
4. Bezhenar A., Yankivska G. Development of creativity competent personality in general secondary and professional education. Electronic scientific publication "National Education", 2019. URL: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/997>
5. Bekh I. Traditional and modern goals of the educational process / Pedagogy of tolerance. 2003 №1. P.26-29.
6. Veselovska G. Dance-theater in the artistic space of modern Ukraine. Magazine of the National Music. Acad. of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky. 2010. No. 2 (7). P.101-107.
7. Grabovska T., Kyrychuk O. Formation of positive motivation of individual activity/ Kindergarten. 2002. No. 4. P.12-14.
8. Teplova O. Pedagogical guidelines for the formation of the readiness of the future music teacher for creative self-realization. Professional education: problems and prospects. K.: IPTO NAPN of Ukraine, 2016. Issue 11. P.112.
9. Fritsyuk V. Creative motivation as a condition for the formation of individual creativity / VII International Conference "Quality Strategy in Industry and Education" (June 3-10, 2011, Varna, Bulgaria): Materials. In 3 volumes. Volume III. Compilers: Khokhlova T.S., Khokhlov V.O., Stupak Yu.O. Dnipropetrovsk-Varna, 2011. P.523-526.